

École Doctorale Régionale en Sciences
Sociales

*Directii și teme de cercetare în
studiile de gen din România*

Atelier

Colegiul Noua Europă
București
5 iulie 2002

Volum coordonat de
Ionela Băluță
Ioana Cîrstocea

Colegiul Noua Europă

Redactor: Irina Vainovski-Mihai

SERIA DE PUBLICAȚII RELINK

Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din
România

Copyright © 2003 – École Doctorale en Sciences
Sociales. Europe Centrale și Colegiul Noua Europă

ISBN 973-85697-5-3

DEZBATERE PE MARGINEA DEZBATERILOR

ROSE MARIE LAGRAVE

În intervenția mea spontană și deci nepregătită mă voi limita la comentarea luărilor de poziție opuse sau nuanțate care au fost exprimate de-a lungul întregii zile, încercând să redau ceea ce poate aduce acestei dezbateri experiența franceză în legătură cu crearea și apoi cu evoluția cercetărilor despre femei.

Mai întâi, dați-mi voie¹ să îmi exprim uimirea în fața vitalității studiilor de gen, deoarece nu știam că există atâtea masterate și forme de învățământ pe aceste teme în România. Aceasta arată că sfârșitul comunismului și explozia ulterioară a unor noi câmpuri de cercetare au favorizat probabil crearea rapidă și diversificarea cercetărilor asupra femeilor. Or, aceste cercetări ne interesează în primul rând, deoarece atunci când am publicat *Histoire des femmes en Occident*,² ne lipseau, dacă pot să spun așa, versantul și vecinătățile sale orientale. Astăzi sunt posibile comparații care să îi restituie Occidentului complementul necesar.

¹ Am păstrat stilul oral care restituie dezbateră și situează această intervenție ca o reacție la problemele ridicate, și nu ca o intervenție construită.

² G. Duby și M. Perrot, sous la dir. de, *Histoire des femmes en Occident*, Paris, Plon 1991, 5 volume.

În ciuda unei înțelegeri relative a limbii române, mi-am putut da seama că una dintre ideile recurente, care a apărut în numeroase intervenții, era cea legată de clivajul, relația sau concilierea dintre militantism și cercetare, de exemplu sub forma dihotomiilor dintre academism și militantism, feminism și cercetare. De aceea voi începe cu acest punct, care pentru mine este central.

Dispute în câmpul academic

Mai întâi, am observat că în România, ca și în Franța, de îndată ce vine vorba despre femei, cercetarea este legată în mod spontan de militantism, lucru care nu se întâmplă în cazul altor obiecte de studiu. Această relație între militantism și cercetare ține de condițiile de apariție a cercetărilor asupra femeilor, care, cel puțin în Franța, s-au distanțat progresiv de Mișcarea de Eliberare a femeilor, în rândurile căreia apăruseră. Acest clivaj a devenit vizibil mai ales cu ocazia primului colocviu de la Toulouse,³ în 1982, prin care s-a concretizat ceea ce aș numi „divorțul structural” dintre feminism și cercetare. Să însemne oare că cercetătorii și universitarii femei au renunțat la orice formă de militantism? Cu siguranță că nu, dar activitatea militantă a cunoscut o anumită diviziune, între un militantism social și politic și un militantism universitar, așa încât femeile din câmpul universitar și-au deplasat luptele în spațiul academic, unele rămânând solidare cu mișcarea socială sau chiar militante. Aceste deplasări ale conflictelor în câmpul de cercetare și orientarea lor spre politicile de cercetare s-au manifestat sub două forme, articulate în mod constant: lupta instituțională și lupta cognitivă.

³ *Actes du colloque de Toulouse; Femmes, féminismes et recherche*, Toulouse, AFER, 1984.

Instituțiile universitare, precum și toate celelalte instituții, practică un fel de limitare, sau chiar o excludere a femeilor de la posturile ierarhice; astfel, de exemplu, dorința de a crea cursuri sau seminarii despre istoria femeilor s-a izbit, în Franța, de un baraj instituțional. Folosind pretexte diferite, care țin toate de registrul violenței simbolice, câmpul științific opunea o închidere instituțională, subevaluând *a priori* studiile despre femei, sub formă de negare, ironie, și de stigmatizare a acestor studii, care erau calificate în mod spontan drept știință militantă. A fost nevoie de toată forța presiunilor studentești și de implicarea întregului capital universitar al profesorilor și profesoarelor interesați de cercetările despre femei, pentru ca, în ciuda voinței lor, instituțiile să consimtă la integrarea acestui nou câmp de cercetare. Victoria instituțională relativă presupunea și presupune angajamentul de a susține existența acestui câmp de studii prin lupte cognitive. Militantismul științific constă în a pretinde un efort epistemologic neîncetat orientat spre dezvăluirea tuturor schemelor androcentrice inconștiente care stau la baza științelor sociale⁴. Această luptă cognitivă este cea mai dificilă, deoarece ea presupune deconstrucția anumitor concepte și în același timp inventarea unor noi. Chiar dacă unele dintre aceste obiective sunt îndeplinite, suntem încă departe de rupturile epistemologice dorite⁵. Într-adevăr, forma cea mai insidioasă a violenței simbolice ține de însuși faptul că femeile și bărbații împărtășesc aceleași scheme de gândire, deoarece categoriile cunoașterii nu au fost niciodată construite în urma integrării unei interpretări sexuate a lumii. Astfel, cercetătorii și cercetătoarele, chiar și cei mai implicați în activitățile militante, pot foarte bine ca,

⁴ Cf. Pierre Bourdieu, *La domination masculine*, Paris, Seuil, collection Liber, 1998.

⁵ Le Doeuf M., *L'étude et le rouet*, Paris, XXX.

în numele științei și al rigorii științifice, să folosească demersuri și concepte care reproduc schemele masculine, în loc să le supună unor interogații critice.

După cum vedem, recunoașterea studiilor despre femei presupune o luptă pe două fronturi, instituțional și științific, deoarece unul nu poate avansa fără celălalt, așa încât militantismul și academismul nu sunt disjuncte, cu condiția ca militantismul să vizeze reformarea câmpului academic. Acest dublu efort nu e niciodată definitiv, deoarece una dintre caracteristicile instituțiilor este capacitatea lor de a integra, apoi de a normaliza contestările cele mai novatoare și tendințele cele mai eretice.⁶ Sarcina noastră comună, care pretinde o vigoare constantă, este de a ne integra fără a ne normaliza, păstrând potențialul științific subversiv pe care îl presupun studiile de gen.

Vocație singulară sau generalistă, separare versus integrare

În dezbateri a mai fost adusă și o altă problemă recurentă: specificitatea sau non-specificitatea cercetărilor despre femei. Răspunsurile la această întrebare guvernează strategiile care trebuie folosite pentru a crea forme de învățământ *ad hoc* sau generaliste. Nu există răspunsuri bune universale valabile, ci răspunsuri pragmatice adaptate fiecărei instituții. Totuși, putem reaminti unele efecte perverse produse atât de opțiunea generalistă, cât și de cea particularistă. În ceea ce mă privește, cred că studiile de gen au nu numai vocația de a remodela fiecare dintre disciplinele noastre, dar și de a propune o viziune sexuată asupra lumii, arătând, de exemplu, că numeroase arhive, opere de artă sau concepte sunt construite dintr-un punct de vedere masculin care este ignorat, deoarece, așa cum

⁶ Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, Paris, Minuit, 1984.

spune Bourdieu, forța ordinii masculine reiese din însuși faptul că nu are nevoie să fie justificată. Ambiția cercetărilor pe teme de gen este aceea de a spune ceva despre ansamblul lumii sociale și al științelor sociale. De aceea, după părerea mea, aceste studii au o intenție și o vocație generaliste. Prin urmare, nu am pledat niciodată pentru forme de învățământ specifice, deoarece cunoașterea noastră despre gen provine din cunoștințele specifice disciplinelor în care ne-am format, chiar dacă aceste cunoștințe sunt criticabile. Nu văd cum s-ar putea crea un parcurs universitar valabil strict centrat pe studii de gen. Ar putea exista filiere de specializare, dar formația disciplinară nu poate fi în nici un caz înlocuită. Mai mult, orice formație disciplinară ar trebui să țină seama de analiza genului. Nu cred că avem nici un interes să ne închidem într-un fel de ghetou al studiilor despre femei. Interesul acestor analize este de a fi supuse atenției tuturor cercetătorilor și disciplinelor, ceea ce mă determină să subliniez un ultim aspect care s-a regăsit în dezbateri.

Nevoia de interdisciplinaritatea și mixitate

Dacă, pentru a fi capabili să re-interogăm disciplinele științifice, trebuie să dispunem de o formație disciplinară solidă, nu e mai puțin adevărat că studiile de gen reprezintă un spațiu de cercetare care s-a creat prin interdisciplinaritate. Putem vedea aici efectul unei constrângeri structurale care impunea reunirea forțelor universitare din toate disciplinele. Pe de altă parte, interdisciplinaritatea a fost un fel de răspuns metodologic în fața dificultății de a regăsi urmele lăsate de către femei, mai ales în câmpul puterii: ochiul avizat al istoricilor, probele de teren aduse de antropologi, observația participantă practică de sociologi nu sunt deloc excesive atunci când e nevoie să fie acoperite lacunele din arhive, datele

empirice construite foarte rar din punct de vedere al genului, precum și tăcerea impusă femeilor în nenumărate domenii. Dar interdisciplinaritatea în cercetările despre femei, ca și în alte domenii, nu este un bricolaj de fațadă pentru a masca insuficiențele disciplinare. Dimpotrivă, o lectură a lumii sociale din perspectiva genului are șanse să fie și mai pertinentă prin confruntarea disciplinelor.

Nu este însă suficient să fie convocate toate disciplinele. Este nevoie de o opțiune fermă pentru mixitatea studiilor de gen. Două motive principale pledează în favoarea mixității acestui câmp de cercetare. Primul motiv este de ordin sociologic. Într-adevăr, știm că o profesie cvasi feminizată este devalorizată. Chiar dacă, în principiu, toate domeniile de cercetare sunt egale, un câmp de cercetare monopolizat de către femei va rămâne devalorizat. Or, nici un argument științific nu poate veni în sprijinul îndreptățirii unui monopol al femeilor asupra acestui câmp de cercetare. Colegii bărbați sunt la fel de capabili să opereze rupturi epistemologice ca și femeile implicate în acest câmp, iar unii chiar au demonstrat-o. Totuși, pentru că „onoarea științifică” este mai ales apanajul bărbaților, ea presupune din partea acestora strategii de evitare a unui spațiu de cercetare care nu este încă pe deplin consacrat, și care, în plus, dezvăluie interesele masculine de a limita accesul femeilor la câmpul academic. „La logique spontanée des opérations de cooptation, qui tend toujours à conserver les propriétés les plus rares des corps sociaux, au premier rang desquelles leur *sex ratio*, s’enracine dans une appréhension confuse, très chargée d’émotion, du péril que la féminisation fait courir à la rareté, donc à la valeur d’une position sociale, et aussi, en quelque sorte, à l’identité sexuelle de ses occupants”.⁷

⁷ Bourdieu P., *La domination masculine*, op.cit., p. 103.

Cu toate acestea, în Franța mixitatea cursurilor și a seminariilor despre gen progresează subtil sub efectul reînnoirii generațiilor în care studenții sunt din ce în ce mai numeroși. Această mixitate mai accentuată are, cred eu, și un alt motiv: ea este rezultatul trecerii de la studiile despre femei la studiile de gen. Două dintre comunicările de astăzi au subliniat aportul lui Joan Scott la definirea și construirea conceptului de gen, subliniind faptul că acesta presupune o relație de putere între cele două genuri, precum și flexibilități și inflexiuni de la un gen la celălalt.⁸ Prin faptul că este în mod fundamental un concept relațional, genul conduce la examinarea genului masculin și a genului feminin, și a contribuit la asigurarea unei schimbări decisive în acest câmp de cercetare în care, de acum înainte, masculinul și femininul sunt corelate plecând de la pozițiile lor asimetrice. Într-adevăr, așa cum spune Françoise Héritier, „l'âge d'homme, c'est le trou noir et le référent ultime”,⁹ subliniind astfel faptul că noi nu cunoaștem bărbații, din cauza numărului mic de cercetări care le-au fost consacrate.

Mixitatea presupune deci o reechilibrare între bărbații și femeile care participă la cercetările asupra genului, ne obligă să ținem cont de genul masculin și ne impune egalitatea tratamentului științific în cercetări. Mixitatea este o miză importantă: cu ocazia susținerilor de teze, de exemplu se poate constata incultura anumitor colegi bărbați privind cunoștințele acumulate pe tema genului. Așa încât, necunoscându-le, ei sunt înclinați spre indulgență, și uneori vor să acorde calificative

⁸ Lagrave R.M., Gestin A., Lépinard E., Pruvost G., sous la dir. *Dissemblances. Jeux et enjeux du genre*, Paris, Harmattan, 2002.

⁹ Héritier F., *Masculin/Féminin. La pensée de la différence*, Paris, O. Jacob, 1996, p. 303. Cf. de același autor, *Masculin/Féminin II. Dissoudre la hiérarchie*, Paris, O. Jacob, 2002.

maxime atunci când noi le refuzăm, deoarece am reperat lacunele și slăbiciunile. Mixitatea este, dacă nu o garanție, cel puțin o asigurare că aceste cunoștințe vor fi transmise și poate vor acționa în cercetările colegilor noștri sau ale viitorilor noștri colegi bărbați.

Ar mai fi multe lucruri de spus, dată fiind bogăția dezbaterilor, care sunt asemănătoare cu cele pe care le-am avut în Franța, și sper că într-o zi vom putea trece la analize comparate, fie între țările noastre sau, mai mult, la nivelul Europei în general.

Nu pot să îmi termin intervenția fără un gând pentru Irina Nicolau, a cărei înmormântare a avut loc în dimineața aceasta. De-a lungul întregii zile, ascultându-vă, am avut impresia că ea era prezentă și aș vrea să îi dedicăm colectiv această zi. Era pentru mine o femeie cu totul specială, care îmbina în mod fericit inteligența și generozitatea. Ea a fost una dintre primele femei care m-au întâmpinat în România, și păstrez cartea ei, *Vom muri și vom fi liberi*¹⁰, ca pe o comoară de prietenie.

¹⁰ Irina Nicolau, *Vom muri și vom fi liberi*, Editura Meridiane, 1990.